

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Reguleren of corrumperen? De VOC en hervormingen in de privé-handel (1743-1799)

Nierstrasz, C.

Citation

Nierstrasz, C. (2006). Reguleren of corrumperen?: De VOC en hervormingen in de privé-handel (1743-1799). *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 25(2), 165-176. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306016>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306016>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- 35 NA, NWIC 1303, 'Rekening van de Inkoop, Timmering en verde Uijtrusting van't Schip den Arent'. Lourens Poort kreeg 2 gulden per dag voor het toezichthouden tijdens de bouw van het schip. In totaal bedroeg dat 173 dagen.
- 36 NA, NWIC 276, Resoluties kamer Amsterdam, 10 juni 1721.
- 37 Gawronski, *De equipage van de Hollandia en de Amsterdam* 149.
- 38 Bij het breeuwen worden de scheepsnaden met gepluisd touwwerk gedicht. Het verdubbelen van de scheepshuid diende als bescherming tegen de paalworm.
- 39 Baron Mulert, *De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland*, 222.
- 40 Gawronski, *De equipage van de Hollandia en de Amsterdam* 143.
- 41 NA, NWIC 376, Resoluties kamer Amsterdam, 17 juni 1721.
- 42 'Dagverhaal van de Ontdekkingsreis van Mr. Jacob Roggeveen', 1; Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, II, 527; Baron Mulert, 'Scheepsjournaal gehouden op het schip Tienhoven', 54; Sigmond en Zuiderbaan, *Nederlanders ontdekken Australië* 117.
- 43 NA, VOC 11126, Inventaris van het opgebrachte fregat Arent, 15 oktober 1722.
- 44 Gemeentearchief Amsterdam, Archief van de familie Brants, Inleiding op de inventaris en inventarisnummers 534 en 536; J.W. Enschedé, 'Lodewijk de Geer en de Zweedsche metaalhandel' in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam* (Amsterdam, april 1918) 29; G. Edmundson, 'Louis de Geer' in: *The English Historical Review*, vol. 6, no. 24 (1891), 685-712.
- 45 *Amsterdamsche Courant*, 24 augustus 1715, 8 oktober 1720; Oldewelt, *Amsterdamsche Archiefvondsten* 117-119.
- 46 NA, NWIC, W. Butler aan Heren Tien, 23 Januari 1720.
- 47 Gawronski, *De equipage van de Hollandia en de Amsterdam* 225 en 230.
- 48 NA, VOC 11126, Inventaris van de schepen Arent en Thienhoven, 15 oktober 1722.
- 49 P.C. Emmer, 'Het Atlantisch gebied' in: *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, deel 3. (Bussum 1977) 302-306; W.W. Klooster, *Illicit riches. Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795* (Leiden 1998) 41-58, 84-86 en 117-120.
- 50 Baron Mulert, 'Scheepsjournaal, gehouden op het schip Tienhoven', 127, 114, 147 en 157. Dat was de Nieuwe groote lichtende Zeevakkelt, de standaardatlas voor schepen met bestemming Atlantisch zeegebied en de reisverslagen van William Dampier. *Zandvliet, Mapping for Money*, 184.
- 51 NA, VOC 11126, 'Memoriale gedachte over de te doene Australische zeetogt', artikelen 16 en 19.
- 52 Zie bijlage 1.
- 53 Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie' 17.
- 54 NA, NWIC 376, Resoluties kamer Amsterdam, 13 en 20 mei, 10, 17 en 24 juni, 1 en 15 juli 1721.
- 55 NA, VOC 11126, Monsterrol van de Thienhoven.
- 56 NA, NWIC 376, Resoluties kamer Amsterdam, 10 juni 1721.
- 57 NA, VOC 11126, Monsterrol van de Thienhoven.
- 58 NA, WIC 1303, Rekening van inkoop, vertimmering en verdere uitrusting van de schepen Arent, Thienhoven en Afrikaanse Galeij, 1721.
- 59 NA, VOC 11126, 'Memoriale gedachte over de te doene Australische zeetogt', artikel 18.
- 60 De prijs van vlees per pond (inclusief vaatwerk) bedroeg 0,16 gulden. Voor spek was die 0,19 gulden.
- 61 J. Lucassen, 'Zeevarenden' in: *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, deel 2 (Bussum 1977) 151.
- 62 Een ton bevatte 155,2 liter.
- 63 J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795* (Amsterdam 1963) I, 454-456 en II, 778-780.
- 64 Gawronski, *De equipage van de Hollandia en de Amsterdam*, 259.
- 65 Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie', 17.
- 66 Zie bijlagen.
- 67 W. Bosman, *Nauwkeurige Beschryving van de Guinese Goud-, Tand- en Slavekust, nevens alle desselfs Landen, Koningryken, en Gemeenbesten; van de Zeden der Inwoonders, hun Godsdienst, Regeering, Regtspleging, Oorlogen, Trouwen, Begraven, enz. Mitsgaders de Gesteldheid des Lands, Veld en Boomgewasse, alderhande Dieren, zo wilde als tamme, Viervoetige en kruipende, als ook 't Pluimgedierte, Vissen en andere zeldzaamheden meer, tot nog toe de Europeërs onbekend* (Utrecht 1704) deel I, 89.
- 68 Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven* 113-124.
- 69 Gemeentearchief Amsterdam, Inleiding van de inventaris Archief van Bols.
- 70 J.H. van Dale, *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal* ('s-Gravenhage/Leiden 1898).
- 71 Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven* 110-111.
- 72 Gemeentearchief Rotterdam (GAR), Archief der Maatschappij van Assurantie, Discontering en Beleening der stad Rotterdam (MvADB) 243, Register van lopende risico's ter zee, 1724-1732; GAR, MvADB 215-218, Assurantieboeken, 1720-1733. Tussen 1721 en 1730 sloot de WIC voor 21 scheepsreizen verzekeringen af bij deze assurantiemaatschappij.
- 73 Zeeuws Archief, Archief van de Middelburgse Commercie Compagnie, 317 en 325, Stukken betreffende de equipage van de Don Carlos en Don Louis, 1724.
- 74 NA, NWIC 367, Resoluties kamer Amsterdam, 15 en 17 juli 1721.
- 75 Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie', 18-19.
- 76 NA, NWIC 376, Resoluties kamer Amsterdam, 29 juli, 5 augustus en 2 september 1721.
- 77 NA, NWIC 269, Driejaarlijkse rekening, 1720-1722, 'Verkorte generale staat'.
- 78 Baron Mulert, *De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland* 228-231. Op 13 september 1722 telde de Arent nog 57 koppen en de Thienhoven 62, waarvan er velen ziek in de kooien lagen. Totaal hadden 119 zeelieden van de aanvankelijke 228 bemanningsleden de reis tot Batavia volbracht.
- 79 NA, NWIC 269, Driejaarlijkse rekening, 1723-1725, 'Generale ontfang'. Het door de VOC uitgekeerde bedrag was 15.385 gulden.
- 80 NA, NWIC 269, Driejaarlijkse rekening, 1723-1725, 'Generale staat'.

Reguleren of corrumperen?

De VOC en hervormingen in de privé-handel (1743-1799)

CHRIS NIERSTRASZ

De dienaren van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) worden in de wetenschappelijke literatuur vaak afgeschilderd als mensen die zeer goed in staat waren hun eigen belang niet uit het oog te verliezen. Niet hun werk voor de VOC zou op de eerste plaats staan, maar zelfverrijking door fraude, corruptie en illegale privé-handel. Deze fenomenen worden zelden in het perspectief van ingrijpende veranderingen geplaatst. Hoe bijvoorbeeld reageerde de VOC halverwege de achttiende eeuw op veranderingen in de politieke en commerciële verhouding tot de Engelsen? Dat deze verhouding wijzigde is duidelijk, evenals dat deze ontwikkeling een einde maakte aan de manier waarop de handel in Azië was georganiseerd sinds de komst van de VOC en de Engelse East India Company (EIC) omstreeks 1600. De positie van alle grote handelscompagnieën in Azië erodeerde door de Engelse koloniale expansie en de toegenomen Engelse privé-handel in Azië (de zogenaamde country trade die, in tegenstelling tot privé-handel binnen de VOC, was toegestaan), waartegen een bij voorbaat verloren commerciële strijd lijkt te zijn gevoerd. Dit had uiteindelijk de liquidatie van alle Oost-Indische compagnieën tot gevolg aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. De gevolgen van de verschuiving van monopolistische handel naar privé-handel werden pas duidelijk aan het eind van de achttiende eeuw, toen de EIC van een commercieel bedrijf in een koloniale macht veranderde. Dit luidde in de volgende eeuw uiteindelijk haar einde in. Er was geen behoefte aan een compagnie die het beheren van koloniaal bezit in India als haar belangrijkste taak zag. Om Brits-Indië te besturen, was geen organisatie nodig die voortkwam

uit een handelscompagnie, maar een nieuw bestuurlijk apparaat.

De VOC voelde de invloed van de groeiende Engelse privé-handel al veel eerder. Zij was namelijk de enige compagnie die behalve een monopolie op de handel tussen Europa en Azië ook een monopolie had op de handel binnen Azië. In tegenstelling tot hun collega's in dienst van de Engelse en Franse compagnieën, hadden VOC-dienaren niet het recht om voor zichzelf te handelen. De Nederlandse handel in Azië was voorbehouden aan de VOC, die de aldaar gemaakte winst in de vorm van goederen naar Europa zond. Zo voorkwam de Compagnie dat zij grote hoeveelheden edelmetaal naar Azië moest verscheppen voor de aankoop van re-tourgoederen. Ook werden goederen uit andere delen van Azië gebruikt om de handel in de monopoliegebieden te vergemakkelijken.

Door haar betrokkenheid bij de handel in Azië voelde de VOC als eerste compagnie de gevolgen van de concurrentie en groeiende kracht van de Engelse privé-handelaren uit India. Hierdoor werd de positie van de VOC in de intra-Aziatische handel, en als gevolg hiervan de handel naar Europa, verzwakt. De Compagnie moest voor deze bedreiging een oplossing zien te vinden. Dit artikel gaat over de reactie van de VOC op deze bedreiging, en daarmee over hoe zij haar standpunt ten aanzien van de vrije handel van compagniedienaren wijzigde om zo een antwoord te vinden op de Engelse privé-handel. Vaak wordt de VOC afgeschilderd als een conservatieve organisatie. Maar gold dit ook voor de privé-handel? Kortom, was er onder de verschillende gouverneurs-generaal op dit punt sprake van continuïteit of verandering? Alvorens op deze en andere vragen in te gaan,

zal ik eerst het beeld over de privé-handel in de literatuur behandelen. Vervolgens zal worden onderzocht welke informatie de plakkaatboeken uit Batavia en de generale missiven op het terrein van de privé-handel bevatten. Ten slotte zullen de volgende vragen worden beantwoord: wat hielden de hervormingen van G. van Imhoff in, welk systeem had hij voor ogen, hoe functioneerde dit systeem, en bleef dit systeem onder J. Mossel en zijn opvolgers functioneren? Door deze vragen te stellen, zal de privé-handel van de VOC in een nieuw perspectief worden geplaatst dat nieuw onderzoek en discussie mogelijk maakt.

DE HISTORIOGRAFIE: EEN VERBODEN HANDEL

De discussie in de historiografie over de Nederlandse privé-handel onder de VOC is samen te vatten in twee standpunten. Het eerste is dat er onder gouverneur-generaal G. van Imhoff (1743-1750) gedurende korte tijd een gelimiteerde en gereguleerde privé-handel was toegestaan. Volgens verschillende historici werden deze hervormingen wegens gebrek aan succes snel afgeschaft door Van Imhoffs opvolger Jacob Mossel (1750-1761). Het tweede standpunt is dat privé-handel verboden was gedurende de gehele VOC-periode. Sommige auteurs zien het eerste standpunt als de uitzondering die de regel bevestigt, namelijk dat privé-handel verboden was. In deze paragraaf worden de ideeën over privé-handel in de literatuur teruggevoerd tot de bron, waarna de in de literatuur gevoerde discussie volgt in de volgende paragraaf.

Het standpunt dat privé-handel onder Van Imhoff was toegestaan en wegens disfunctioneren onder Mossel weer werd afgeschaft, wordt aangehangen door J.J. Steur. Hij stelt dat Van Imhoff een nieuwe handelspolitiek in de geschiedenis van de VOC introduceerde. Er werden pogingen ondernomen om de VOC in haar oude luister te herstellen, aldus de hervormers van toen. Steur baseerde zich voor zijn

ideeën over Van Imhoff en Mossel op een artikel van W.Ph. Coolhaas. In dit artikel worden Van Imhoffs politieke en commerciële hervormingen als een complete mislukking beschreven.¹ Volgens Coolhaas redde Van Imhoffs opvolger Mossel de Compagnie door alle veranderingen van zijn voorganger terug te draaien. Hoewel de auteur voornamelijk refereert aan Van Imhoffs politieke hervormingen, maakt hij ook gelijksoortige opmerkingen over de hervormingen in de privé-handel, die hij ziet als een gevolg van het mislukken van Van Imhoffs hervormingen in de politieke sfeer. Coolhaas verklaart dat Mossel alle privileges van Van Imhoff hervormde of zelfs afschafte. Van Imhoffs biograaf, N.J. Krom, is ook van mening dat Mossel alle privileges afschafte en alleen het afval, zoals hij dat noemt, overliet voor de VOC-dienaren.² Volgens Coolhaas werd alles wat Mossel van de hervormingen in de privé-handel handhaafde uiteindelijk afgeschaft door de Heren Zeventien, het hoogste bestuurscollege van de Compagnie. Deze zienswijze is bekritiseerd door L. Blussé, die de bron van de uitspraak dat alleen het afval overbleef, opzocht en tot het inzicht kwam dat afval niet het juiste woord is; Mossel zou het hebben gehad over de restjes overlaten.³ Volgens Blussé had Van Imhoff alleen plannen om privé-handel toe te staan, maar is het Mossel geweest die deze hervormingen doorvoerde. Het gevolg van de hervormingen van het economisch genie Mossel, zo stelt Blussé, was dat Batavia onder zijn bewind een periode van bloei maakte die onder zijn opvolger verloren ging, omdat deze de privé-handel weer afschafte.

Alle bovengenoemde auteurs baseren hun ideeën over privé-handel op dezelfde bronnenpublicatie. Het verband tussen de ideeën van Steur, Coolhaas en Krom is duidelijk: Steur refereert in zijn proefschrift aan het artikel van Coolhaas,⁴ maar als we kijken naar de bronnen die Coolhaas voor zijn ideeën over privé-handel gebruikte, zien we dat zijn aannames gebaseerd zijn op *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië* van J.K.J. de Jonge⁵ en niet op

eigen onderzoek zoals hij zelf aangeeft. Blussé geeft in zijn werk aan zich op zowel Coolhaas als op De Jonge te baseren en op wat hij zelf over privé-handel te Batavia ontdekte. We zullen ons nu richten op De Jonge, omdat zijn bronnenpublicatie aan de wieg lijkt te staan van het idee dat Van Imhoff gelimiteerde Nederlandse privé-handel toestond.

Hoewel het boek van De Jonge de oudste publicatie is die in dit artikel wordt gebruikt, bevat het de beste discussie over privé-handel, stevig verankerd in primaire bronnen. De Jonge meent dat het idee van legalisering van de privé-handel binnen de VOC al bestond onder gouverneur-generaal J.P. Coen (1619-1623 en 1627-1629) en dat Van Imhoffs plannen niet zo verregaand noch zo briljant waren als die van Coen. Tijdens de zeventiende eeuw zijn nog meer voorstanders van privé-handel geweest, zoals J. Maetsuyker (1653-1678) en R. van Goens (1678-1681). Hun plannen werden in de achttiende eeuw weer opgepakt door J. van Hoorn (1704-1709). Al deze gouverneurs-generaal stuurden plannen naar de Republiek met voorstellen tot hervormingen van de privé-handel, maar de Heren Zeventien deden daar weinig mee.⁶ Batavia was niet de enige plek waar men op het idee kwam om privé-handel toe te staan; de plannen van P. van Dam (1621-1706), de eerste advocaat van de VOC in de Republiek, moeten ook worden genoemd. Deze invloedrijke advocaat schreef in 1662 een traktaat ter verdediging van de plannen van Van Goens om de handel te liberaliseren.⁷ Van Dam was voorstander van privé-handel in Azië, maar ook hij vond geen gehoor bij de Heren Zeventien.⁸

Pas onder Van Imhoff kreeg dit idee genoeg politieke steun vanuit de Republiek. Het werd als een totaal nieuw plan gezien; men was volgens De Jonge vergeten dat de oorsprong van deze ideeën in de voorgaande eeuw lag. De Jonge was van mening dat Van Imhoffs hervormingen slechts van korte duur waren. In zijn werk vinden we de ideeën waarop Coolhaas en Krom hun analyse baseerden, namelijk dat Mossel de meeste hervormingen weer afschafte.

Toch is De Jonge minder stellig in zijn interpretatie dan Coolhaas, die zegt dat deze interventie het einde van de privé-handel betekende. De Jonge was ervan overtuigd dat Mossel de privé-handel met zijn regulaties afkneep, maar hij nam tevens bronnen van een later tijdstip in zijn boek op die verder ingaan op de privé-handel. Deze bronnen maken gewag van verdere hervormingen in de privé-handel in 1771, 1774 en onder gouverneur-generaal W.A. Alting (1780-1796). Coolhaas hield zich niet bezig met deze lange termijn visie, maar concentreerde zich op de periode Van Imhoff en Mossel. Dit leidde tot een andere conclusie dan die De Jonge had getrokken. Het probleem is nu hoe de verdere regulaties in de privé-handel uitgelegd kunnen worden na de periode Mossel als hij deze handel had afgeschaft. De Jonge heeft in zijn commentaar op de bronnen niet geprobeerd deze latere hervormingen uit te leggen. We kunnen slechts concluderen dat De Jonge er niet in is geslaagd om een goede verklaring voor dit probleem te geven. F.S. Gastra nam de ideeën van De Jonge over, maar hij gaat in zijn boek niet verder dan De Jonge. Hij geeft aan dat onder Mossel de plannen voor privé-handel werden teruggedraaid en dat onder Van der Parra weer meer vrije handel werd toegestaan, zonder dit verder te specificeren.⁹

De meeste literatuur waarin privé-handel aan bod komt, heeft maar zijdelings met dit onderwerp te maken. De bovenstaande discussie wordt dan meestal niet aangehaald, maar men gaat er wel vanuit dat privé-handel verboden was. Een goed voorbeeld hiervan is het proefschrift van E. Jacobs.¹⁰ Zij stelt, gebaseerd op oudere bronnen en bij wijze van grap, dat de initialen VOC niet alleen voor de officiële naam van de onderneming staan, maar ook 'Vergaan Onder Corruptie' betekenen. Volgens Jacobs was privé-handel een van de illegale activiteiten van de VOC-dienaren, die de VOC op verschillende manieren voor eigen gewin probeerden te gebruiken. Zij stelt zeer duidelijk dat privé-handel niet was toegestaan.¹¹ De enige uitzondering op deze regel was het in Japan gelegen

Deshima waar privé-handel tot op bepaalde hoogte wel was toegestaan tot aan de opheffing van de Compagnie. Volgens Jacobs kwam dit voort uit politieke overwegingen.¹² Op grond hiervan behandelt zij in de rest van haar studie alle andere gevallen van privé-handel als illegaal. Toch komen in haar werk enkele gevallen voor die deze algemene uitspraak afzwakken. Soms schrijft Jacobs over hervormingen die privé-handel, weliswaar onder specifieke omstandigheden en in bepaalde gebieden, toestonden. Zij kwalificeert deze hervormingen als incidentele gebeurtenissen, veroorzaakt door specifieke commerciële en regionale problemen. Handel in bepaalde hoeveelheden stoffen naar de Republiek werd toegestaan aan VOC-dienaren en vrijburgers in 1771¹³ en er bestond ook een privé-handelsmaatschappij op Sumatra (1749-1759).¹⁴ Jacobs interpreteert deze hervormingen terecht als halfslachtig; zij verleenden zeker niet zoveel vrijheid als die Engelse privé-handelaren genoten.

DE BRONNEN: VAN IMHOFF IN THEORIE

Sinds de studie van De Jonge, anderhalve eeuw geleden, zijn er geen nieuwe inzichten aan de discussie over privé-handel toegevoegd. Het lijkt er zelfs op dat sindsdien regressie heeft plaatsgevonden van de zienswijze dat privé-handel onder Van Imhoff was toegestaan en daarna door Mossel werd afgeschaft, naar een opvatting dat alle privé-handel altijd verboden is geweest. Om de discussie een nieuwe impuls te geven, lijkt het logisch om Van Imhoff als startpunt van de privé-handel door VOC-dienaren te nemen, omdat in het werk van Steur, in de oudere literatuur en in primaire bronnen gesuggereerd wordt dat met de aanstelling van Van Imhoff een nieuwe periode van beleid op het gebied van privé-handel begon.

Tegelijkertijd is het goed aan te geven dat, net als De Jonge dat deed, er altijd een latente intentie was om privé-handel toe te staan. Dit idee wordt in zijn werk ondersteund door ver-

wijzingen naar bronnen die sporadische en tijdelijke hervormingen in de zeventiende eeuw laten zien. Privé-handel werd in deze periode nooit structureel toegestaan, maar alleen toegepast om tijdelijke commerciële problemen op te lossen. Pas onder Van Imhoff kwam de privé-handel door compagniepersoneel serieus op de agenda. Bovendien werd het idee gesteund door de Heren Zeventien, waardoor deze vorm van handel een min of meer permanent karakter kreeg.

In 1743 stelde Van Imhoff zijn hervormingen op in zijn *Consideratiën*.¹⁵ In dit document verklaarde hij dat, op het moment dat hij gouverneur-generaal zou worden, privé-handel voor iedereen opengesteld zou worden, hoewel hij nogal vaag was over hoe hij dit wilde implementeren. Zijn belangrijkste punt was dat de VOC haar energie verspilte aan te uitgebreide en diverse handel. Hij speelde met de gedachte de handelsroutes waaruit de VOC zich had teruggetrokken, voor privé-handel open te stellen. Ook gaf hij aan dat de handel in bepaalde goederen, bijvoorbeeld drank, vrijgegeven kon worden. Volgens Van Imhoff zou het goed zijn te stoppen met handel die altijd voor de VOC gereserveerd was geweest, maar die niet meer rendabel was; het was beter die over te laten aan het privé-initiatief van VOC-dienaren. Kortom, de VOC moest zich richten op haar meest rendabele producten.

De historicus J.E. Heeres, die Van Imhoffs *Consideratiën* in 1912 publiceerde, gaf in de inleiding daarop al aan dat dit stuk op retorische wijze was geschreven.¹⁶ De stijl van het document laat veel ruimte voor interpretatie, en geeft ons slechts een ruw idee van wat Van Imhoff in gedachte had. Van Imhoff probeerde aan te tonen dat er iets mis was met de VOC dat alleen met een radicale koerswijziging onder zijn leiding kon worden opgelost. Van Imhoff wist de Heren Zeventien daarvan te overtuigen en werd naar Batavia teruggestuurd om de VOC te hervormen. Dit betekent dat de *Consideratiën* voor mijn betoog niet erg bruikbaar zijn; de vaagheid van het stuk maakt het polyinterpre-

tabel en daardoor tevens lastig te volgen. De valkuil waarin Steur traptte door zichzelf tot zulke werken te beperken, moet worden voorkomen. Daarom is het nodig via andere bronnen vast te stellen hoe Van Imhoff te werk is gegaan.

DE BRONNEN: VAN IMHOFF IN PRAKTIJK

Op zoek naar andere bronnen besloot ik gebruik te maken van de zogenaamde plakkaatboeken, een collectie decreten van de VOC die door J.A. van der Chijs is gepubliceerd.¹⁷ Een plakkaat was de officiële manier waarop de VOC-regering in Batavia haar regels bekend maakte. De eerste decreten over privé-handel sinds Van Hoorn (1704-1709) dateren van 1743. Dit bewijst dat de hervormingen onder Van Imhoff begonnen. Verschillende decreten die over langere tijd zijn gedocumenteerd, tonen hoe Van Imhoff zijn politiek op het gebied van privé-handel ontwikkelde. Het eerste wat Van Imhoff deed was de handel openstellen, hoewel bepaalde goederen zoals specerijen, koper, tin, peper en amfioen (opium) voor de Compagnie bleven gereserveerd.¹⁸ De handel in andere goederen werd overgelaten aan het privé-initiatief van VOC-dienaren en inheemse handelaren in de vrije vaart.

Het belangrijkste idee was, dat het geld dat werd verloren met het vrijgeven van de handel in bepaalde goederen, kon worden terugverdiend uit tolinkomsten. Tegelijkertijd zorgde de vrijhandel ervoor dat de VOC niet langer schepen naar plaatsen behoefde te sturen die geen economische nut meer hadden. Concentratie op de meest winstgevendende producten betekende dat de uitgaven konden worden teruggebracht. Volgens Van Imhoff, zou de legalisering van de privé-handel Batavia niet alleen tot hoofdplaats van VOC-activiteiten maken, maar ook van de privé-handel in geheel Azië.

ORGANISATIE VAN DE VRIJE VAART

Delen van de handel die gereserveerd waren voor de VOC, werden in 1743 vrijgegeven voor compagniepersoneel.¹⁹ Een aantal goederen echter bleef, zoals Van Imhoff in zijn plannen duidelijk had gemaakt, onder het monopolie van de VOC: specerijen, koper, tin, peper en amfioen. De VOC-dienaren mochten eigen schepen uitrusten en handelen in goederen en op plaatsen die de Compagnie had vrijgegeven. Deze handel wordt de 'vrije vaart' genoemd.

In één van de bronnen die De Jonge citeert, wordt vermeld dat Van Imhoff rapporten uit verschillende VOC-comptoirs (handelsposten) ontving, waarin de mogelijkheden tot vrije vaart werden geschetst. Ik heb een dergelijk rapport uit Surat gevonden. In het stuk wordt beschreven hoe de vrije vaart kon worden gereguleerd op een manier die gunstig was voor de compagnie.²⁰ Dit rapport, geschreven door Jan Schreuder, de toenmalige directeur in Surat, is in het Nationaal Archief te Den Haag te vinden: tweemaal in het archief van de VOC en tweemaal in privé-archieven; een in dat van de latere VOC-hervormer S.C. Nederburgh en een in dat van de latere gouverneur-generaal W.A. Alting. Het rapport is waarschijnlijk in deze verschillende archieven bewaard, omdat het werd beschouwd als een van de beste stukken over vrije handel, en omdat het helder aangeeft wat precies de bedoeling was. Het meest in het oog springende kenmerk is de nadruk die wordt gelegd op hoe de regulaties dienden te worden gecontroleerd. Er wordt in voorgesteld mensen aan te stellen die er een persoonlijk voordeel bij hebben om overtreders te pakken. Dit betekent dat ze een financiële tegemoetkoming moesten krijgen voor het controleren van de vrije vaart. Schreuder stelde dat de controle op de privé-handel binnen de officiële compagniestructuur kon plaatsvinden. De gouverneurs of directeurs van de verschillende regio's samen met de fiscaal als degene die belast was met het bewaken van de havens, zouden deze handel moeten controleren. In ruil voor hun taak zouden zij

een aandeel in de opbrengst van de belastingen op de vrije vaart krijgen alsmede een aandeel in de goederen die geconfisqueerd werden; dit om mensen te dwingen belastingen te betalen en er zo voor te zorgen dat zij geen illegale handel zouden drijven. Het bewijs dat dit advies in beleid werd omgezet en de vrije vaart op de beschreven manier functioneerde, is te vinden in passages van de generale missiven over de handelspost Houghlij te Bengalen.²¹ Er werden passen uitgegeven om er zeker van te zijn dat er geen andere havens werden aangedaan dan die waren opengesteld, opdat geen privé-handel aan de controle en belasting van de VOC-dienaren zou ontsnappen.

Schreuder maakt in zijn rapport een duidelijke scheiding tussen de twee verschillende soorten vrije vaart. Deze werden ook elk op een andere manier belast. Behalve goederen die dicht bij de monopolieproducten van de Compagnie lagen, waren er ook levensmiddelen die door het VOC-personeel werden gekocht. De regulaties lijken vooral te zijn ingesteld voor de handel in producten dicht bij het monopolie van de Compagnie, zoals peper, tin en textiel. Deze producten waren belangrijk voor het instandhouden van het handelsnetwerk van de VOC. Het vrijgeven van deze handel werd door de VOC-leiding als 'gevaarlijk' gezien en verdiend derhalve meer aandacht. De vrije vaart in deze goederen is nooit in dezelfde mate gereguleerd als de goederen dicht bij het monopolie.

EEN SYSTEEM VAN REGULATIES

Nadat Van Imhoff de rapporten van de verschillende comptoiren had ontvangen, werd in 1743 begonnen met de eerste ronde van regulaties: van regio tot regio en van comptoir tot comptoir. In het Arsip Nasional Republik Indonesia te Jakarta bevindt zich een document waarin alle regulaties per VOC-vestiging tot 1771 worden beschreven. Dit stuk geeft duidelijk aan dat er sprake was van continuïteit vanaf het tijdperk Van Imhoff tot aan 1771. Het laatstge-

noemde jaar betekende overigens niet het intrekken van de vrije handel, blijkend uit het bestaan van soortgelijke documenten die de privé-handel na 1771 verder specificeren, waarvan voorbeelden zijn te vinden zijn in het werk van De Jonge en in de plakkaatboeken. Een goed voorbeeld is de nieuwe serie van regulaties die gouverneur-generaal R. de Klerk (1777-1780) in 1778 publiceerde. Daarin wordt gerefereerd aan de regulaties van 1771,²² die door De Jonge zijn gepubliceerd en als extensies op eerder regulaties worden gepresenteerd.

Zelfs de vorm van deze nieuwe regulaties komt verrassend dicht bij de manier waarop Van Imhoff zijn regulaties bekend maakte. De eerste artikelen geven aan dat de handel in specerijen, amfloen, peper, tin, koffie, indigo en enkele andere producten was verboden. De lijst werd tot het einde van de VOC slechts van tijd tot tijd aangepast. Vervolgens worden regulaties voor verscheidene goederen en compagnievestigingen vermeld, terwijl tevens wordt aangegeven wat was toegestaan en wat niet. In de brieven van de Hoge Regering aan de bestuurders op de Coromandel (de kust van Oost-India) is ook het idee achter deze regulatie te vinden, die dicht bij de ideeën van Mossel komen.²³ Tot op dat moment was er dus sprake van continuïteit die gouverneur-generaal Alting (1780-1796) voortzette. Hij deed dat door in 1781 dezelfde lijst van verboden handelswaren te publiceren. Alting stelde zelfs dat hij de regulaties van 1771 niet helemaal herhaalde, maar slechts de veranderingen op de regulaties van De Klerk aangaf, zoals De Klerk dat ook had gedaan met de regulaties van zijn voorganger. Dit systeem van regulaties zou blijven bestaan tot het einde van het VOC-tijdperk.

Alles wordt in deze regulaties gespecificeerd: de goederen, de plaatsen waar handel is toegestaan en of er verschil moet worden gemaakt tussen compagniepersoneel, vrijburgers en andere personen onder VOC-heerschappij. Soms wordt de handel in bepaalde goederen naar bepaalde plaatsen alleen aan een van deze groepen toegestaan. Dit is waarschijnlijk de reden

waarom de historicus H. Th. Colenbrander – naar mijn mening op verkeerde gronden – aannam dat privé-handel alleen was toegestaan aan vrijburgers.²⁴ Een handel in bepaalde producten of een handelsroute kon voor een aantal jaren worden gesloten en dan plotseling weer worden opengesteld. Het is duidelijk dat, wanneer zulke regulaties niet op de juiste manier worden gezien, de valse indruk kan worden gewekt dat ze voor altijd afgeschaft werden. Het is zelfs zo dat verschillende historici een volledig verbod op privé-handel hebben verondersteld, omdat zij zich niet bewust waren van het feit dat na Van Imhoff alleen delen werden afgeschaft of juist opnieuw werden toegestaan. Dat was het geval bij Coolhaas en Krom met hun ideeën over Mossel, die door hen als zoveel strikter op het gebied van privé-handel werd beschreven dan Van Imhoff.

G. Knaap bespreekt in zijn studie *Shallow Waters, Rising Tide* de vrije vaart rondom het jaar 1775.²⁵ Hij laat zien dat het systeem van Van Imhoff in deze periode nog steeds functioneerde, waarbij wel opgemerkt moet worden dat Knaap het systeem slechts beschrijft, maar niet terugvoert op de periode Van Imhoff en Mossel. Hij beschrijft hoe de privé-handel rondom Java was gereguleerd. Knaap gaat er vanuit dat deze handel alleen aan inheemse handelaren en andere Europeanen was toegestaan, maar lijkt zich er niet van bewust te zijn dat ook compagniepersoneel en vrijburgers in dit regulatiesysteem waren inbegrepen. Wel constateert hij dat hoge VOC-dienaren schepen bezaten, maar hij trekt hieruit geen conclusies.²⁶

OPRICHTING VAN SOCIËTEITEN

In 1743 werd de vrije vaart ingevoerd, twee jaar later gevolgd door de oprichting van de Amfloen Sociëteit, die als doel had de handel in opium van de VOC over te nemen. Dit lijkt gerelateerd te zijn aan het feit dat met de instelling van de vrije vaart de handel op Batavia werd opengesteld, waardoor de mogelijkheid van

smokkel in opium groter werd en nieuwe maatregelen nodig waren.²⁷ Amfloen was een van de producten die makkelijk konden worden gesmokkeld; vandaar dat maatregelen nodig werden geacht om de inkomsten uit het monopolie op dit product voor de Compagnie veilig te stellen. De handel in amfloen werd gereserveerd voor de aandeelhouders van de Amfloen Sociëteit. De aandeelhouders moesten de VOC een vast bedrag betalen voor het monopolie dat zij van de Compagnie verkregen. De VOC zorgde er vervolgens voor dat de kisten amfloen op haar schepen naar Batavia werden vervoerd, waar de aandeelhouders dit product verkochten. De winst die daarmee werd gemaakt, werd als dividend uitgekeerd.²⁸ Het idee achter deze wijze van handeldrijven was, dat VOC-dienaren die persoonlijk van deze handel profiteerden omdat zij er inkomsten uit genereerden, hun eigen belangen zouden beschermen door smokkelaars op te sporen. Daardoor zouden zowel de VOC als de profiteren van de situatie. Een dergelijke sociëteit moest zich natuurlijk wel aan de regels houden die de VOC in het contract had opgesteld.

De Amfloen Sociëteit was niet de enige in zijn soort; ook andere delen van de handel werden georganiseerd in privé-compagnieën of sociëteiten, bijvoorbeeld de compagnie van de parelbanken bij Workai op Banda. Overigens zou de Hoge Regering later het idee van een parelbankencompagnie intrekken, omdat de mensen daar ter plekke vroegen of de handel niet vrijgegeven kon worden zonder sociëteit.²⁹ Andere voorbeelden zijn de sociëteiten die actief waren in de handel op Sumatra.³⁰ De negatieve gevolgen van de vrije vaart zouden kunnen worden opgevangen door de privé-handel te organiseren in de vorm van sociëteiten onder door de VOC opgestelde regulaties. Dit maakte het voor vrije handelaren moeilijker om inbreuk te maken op de monopolies van de Compagnie. Ook kon worden besloten om de handel in producten die niet onder het VOC-monopolie vielen, maar waarvan het niet wenselijk was ze geheel vrij te geven, aan sociëteiten te geven.

Het voornaamste voordeel voor de VOC van de verpachting van handelsrechten aan sociëteiten was, naast het feit dat het gemakkelijker was te controleren, dat de VOC in een keer een som geld ontving in plaats van af te moeten wachten hoeveel de belastingen ter plekke zouden opleveren. Deze belastingheffing was ook nog eens moeilijk controleerbaar.

ONDERSTEUNING VAN DE PRIVÉ-HANDEL

Om de privé-handel te ondersteunen, werd in 1745 een nieuwe institutie opgericht, de 'Bank van lening', die na een reorganisatie in 1751 tot 1794 door zou gaan onder de naam de 'Bataviasche bank-courant'. Deze bank werd gesticht op instigatie van Van Imhoff, maar het was Mossel die als directeur-generaal onder Van Imhoff met de uitvoering ervan was belast. Privé-handelaren konden hier geld lenen ter stimulering van hun handel. Mossel schreef, uit hoofde van zijn functie als directeur-generaal, een rapport over een 'college van commercie', een orgaan dat bedoeld was om als scheidsrechter op te treden in ruzies tussen handelaren.³¹ Mossel speelde dus een actieve rol in het opzetten van het systeem van Van Imhoff. Terwijl Van Imhoff deze plannen bedacht, schreef hij het compagniepersoneel in de verschillende factorijen in Azië aan om ze uit te nodigen een rapport te schrijven over hoe de privé-handel geïncorporeerd kon worden in die van de VOC. Dit bewijst dat hij meer deed dan alleen regels opleggen.³²

"TEN VOORDELE VAN DE COMPAGNIE"

De vrijheid van handelen werd door de VOC aan een voorwaarde gebonden die in documenten over de privé-handel in één zin is samengevat: "ten voordele van de compagnie". Zowel Van Imhoff als Mossel onderstreepten daarmee het belang van dit idee en dus niet alleen Mossel, zoals Coolhaas meent in zijn artikel. De uit-

drukking "ten voordele van de Compagnie" laat enige ruimte voor interpretatie. Het was de gouverneur-generaal die besloot wat ten voordele van de compagnie was en wat niet. Elke gouverneur-generaal had zijn eigen ideeën over hoe de privé-handel moest functioneren en kon nieuwe ideeën hieromtrent introduceren. Deze ideeën waren waarschijnlijk vermengd met eigenbelang, hoewel dit moeilijk te bewijzen is, zoals blijkt uit wat Jacobs schrijft over gouverneur-generaal Mossel en de handel in de Perzische golf.³³

Het idee dat de regels van de privé-handel konden worden aangepast aan wat een gouverneur-generaal zelf voor ogen stond, wordt ondersteund door een brief van een onbekende schrijver aan Lubbert Jan van Eck. Van Eck was gouverneur van de Coromandel op het moment dat gouverneur-generaal Mossel overleed. In deze brief wordt duidelijk dat de toekomst van de privé-handel onzeker was geworden, omdat Mossels opvolger Van der Parra zijn eigen ideeën had en het dus onduidelijk was welke wending de zaken zouden nemen.³⁴ Dit bewijst ook dat het privé-handelaren door de hervormingen van Mossel niet werd verboden om te handelen. Een verandering van regime leidde tot een zekere instabiliteit, omdat mensen er niet zeker van konden zijn dat hun handel kon worden voortgezet.

STRUCTURELE HERVORMINGEN DOOR VAN IMHOFF

Toen Mossel Van Imhoff opvolgde, leek het erop dat Mossel meer greep op de privé-handel probeerde te krijgen. Zowel De Jonge als Coolhaas menen dat Mossel probeerde de privé-handel zoals Van Imhoff die had georganiseerd, af te schaffen. Deze twee ideeën, in combinatie met het hiervoor geschetste systeem van regulaties in de vrije vaart en in sociëteiten, brachten mij tot een nieuw inzicht. Mossel liet de sociëteiten die waren gecreëerd onder Van Imhoff intact, waarschijnlijk omdat

hij niet anders kon aangezien de rechten waren verkocht voor meerdere jaren. Maar hij verleende ook nieuwe privileges, bijvoorbeeld aan de commerciesociëteit te Padang die in 1751 werd opgericht en later in 1753 mocht voortbestaan toen alle andere privé-handelaren in 'Benzoë' en 'Kampher' werden uitgesloten.³⁵

Mossel wilde dat de privé-handel beter controleerbaar werd en daardoor dus mogelijk minder aantrekkelijk voor privé-handelaren. Om dit systeem te illustreren, beperk ik mij tot de 'West van Indië' het huidige Indiase subcontinent. De vrije vaart van en naar Batavia vanaf Bengalen, Coromandel, Malabar en Surat was onder Mossel niet langer toegestaan, terwijl het juist een speerpunt was onder Van Imhoff. Mossel stapte af van het idee om van Batavia de stapelmarkt van de vrije vaart te maken; hij wilde de interregionale handel weer reserveren voor de VOC. Hij schafte echter nooit het recht op vrije vaart binnen de verschillende regio's af, waar privé-handel werd gedreven in bijvoorbeeld voedsel, suiker en hout. Mossels belangrijkste politiek was dus het vermijden van vrijhandel in producten die dicht bij die van het VOC-monopolie lagen, en de handel tussen de verschillende regio's te verbieden of beter te controleren door de vrije vaart tot bepaalde regio's te beperken alsmede door de nadruk te leggen op sociëteiten. Mossel nam dit idee over van Van Imhoff, die ook gebruik maakte van het systeem van sociëteiten, alhoewel meer in combinatie met vrije vaart dan zijn opvolger deed.

Er werden ook nieuwe regulaties uitgegeven voor de handel op Batavia: zo kregen officieren van VOC-schepen en de gouverneur of directeur ter plaatse het recht om een bepaald aantal kisten op VOC-schepen met bestemming Batavia met hun handelswaar te vullen.³⁶ Doordat ze verplicht waren hun handelswaar op compagnieschepen te versturen, werd het eenvoudiger om hun activiteiten te controleren.

De handel in provisie naar de Specerijeilanden werd onder Van Imhoff en zijn opvolgers aan de vrije vaart overgelaten,³⁷ zodat hierin sprake was van continuïteit in de periode van

Van Imhoff tot aan Alting. Het hogere VOC-kader werd zo gecompenseerd voor het verlies aan inkomen en kon in de handel in provisie nog steeds haar gang gaan.

Hoewel Mossel strikter was dan Van Imhoff, verwierf hij tijdens zijn carrière bij de VOC een groot vermogen. Mossel lijkt zijn positie als gouverneur-generaal en de daaraan gekoppelde privé-handel in zijn eigen voordeel te hebben uitgebuit. Zijn familie was een van de grootste profiteurs van de Amfioen Sociëteit. Een ander voorbeeld wordt gegeven door Jacobs, die stelt dat Mossel maar één reden had om de opdracht van de Heren Zeventien tot het terugtrekken van de VOC uit de Perzische golf te negeren en tegen deze order in zelfs een nieuw fort genaamd Mosselstein in de regio te stichten: het vooruitzicht van privé-handel in het gebied.³⁸ Dit was uiteraard niet mogelijk geweest als hij alle privé-handel zou hebben afgeschaft.

CONTRADICTIES IN EERDER WERK

Het systeem van privé-handel via regulaties biedt een verklaring voor de tegenstellingen op dit punt in zowel de oudere als in de recente literatuur. Jacobs bijvoorbeeld, behandelt sommige hervormingen alsof ze uit het niets komen en alsof het eenmalige gebeurtenissen waren. De betekenis van een bepaalde hervorming kan alleen worden begrepen als zij in het perspectief wordt geplaatst van het geheel van hervormingen die door de tijd heen op dat comptoir of in die regio plaatsvonden. De benodigde informatie is te vinden in de plakkaatboeken en de generale missiven.

Bestudering van de privé-handel zoals in dit artikel wordt voorgesteld, opent nieuwe mogelijkheden van interpretatie en analyse. De gouverneurs-generaal na Mossel lijken een liberale koers te hebben gevaren, ingegeven door de langzame erosie van de dominante positie die de VOC lang in de handel in Azië heeft ingenomen, veroorzaakt door de expansie van de Engelse privé-handel en expansie van het 'Bri-

tish Empire'. Het standpunt van de VOC veranderde radicaal tijdens het bewind van Van der Parra. In eerste instantie was hij tegen privé-handel en ging hij door met Mossels strikte regulaties. Omstreeks 1770 echter legaliseerde hij de privé-handel in veel sterkere mate dan Mossel ooit had gedaan. Dit impliceert dat de Nederlandse privé-handel tot dan toe in staat was geweest om de Engelse privé-handel bij te houden. Dit standpunt wordt ondersteund door Blussé, die in zijn boek over Batavia meent dat onder Mossels bewind Batavia bruiste van economische activiteiten. Pas onder Mossels opvolgers raakte Batavia in het slop.³⁹ Vanaf dat moment echter werd duidelijk dat ze de concurrentie met de Engelse 'country traders' niet aankonden en een verandering in de handelspolitiek noodzakelijk was om de Nederlandse privé-handelaren te steunen.

Wanneer we de privé-handel op deze manier bekijken, wordt duidelijk dat tegen het einde van de achttiende eeuw er niet alleen regulaties ter liberalisering van delen van de handel in Azië zelf plaatsvonden, maar vanaf 1771 ook in de handel tussen Europa en Azië. Alle handel die niet essentieel was voor het voortbestaan van de VOC werd in 1791 opengesteld voor privé-handelaren.⁴⁰ De enige beperkende factor was dat de goederen op VOC-schepen moesten worden verstuurd. Deze maatregelen waren vermoedelijk het gevolg van een memorandum van G. Titsingh (1790), zoals wordt beschreven door I.G. Dillo in haar studie over het einde van de VOC. Zij laat zien hoe de privé-handel van Azië naar Europa ook werd toegestaan op compagnieschepen, met uitzondering van de goederen die onder het VOC-monopolie vielen.⁴¹ Dillo constateert dat deze handel niet het verwachte succes had. Door deze nieuwe regels werd dus het systeem van Van Imhoff uitgebreid met de handel tussen Europa en Azië, met uitzondering van bepaalde goederen die waren gereserveerd voor de VOC. De overige delen werden vrijgegeven.

CONCLUSIE

Twee ideeën met betrekking tot de Nederlandse privé-handel komen tot nu toe het meeste voor in de wetenschappelijke publicaties: in de eerste plaats dat privé-handel illegaal was gedurende het gehele bestaan van de VOC, en ten tweede dat er enige experimenten met privé-handel plaatsvonden onder Van Imhoff, maar dat deze door Mossel en de Heren Zeventien werden afgeschaft. Deze ideeën onderstrepen het denkbeeld dat de VOC niet voor verandering openstond en faalde in het aanpakken van nieuwe problemen. Dit leidde er uiteindelijk toe dat de VOC een bij voorbaat verloren strijd voerde tegen de opkomst van zowel de Britse 'country traders' als tegen de opkomst van het British Empire in Azië. In dit artikel zijn deze ideeën over de Nederlandse privé-handel teruggevoerd tot de bron, terwijl de informatie waarop ze op zijn gebaseerd, werd aangevuld met nieuwe gegevens. De hervormingen door Van Imhoff in 1743 worden gezien als een belangrijk omslagpunt. Ze maakten dat privé-handel bespreekbaar werd. Van Imhoffs politiek werd vanuit Nederland gesteund, zolang de VOC maar controle kon uitoefenen over haar eigen belangen, en zolang privé-handel alleen plaatsvond in die goederen en in die gebieden waar de VOC niet meer actief was of wilde zijn. De handel in goederen die door de VOC niet langer als vitaal voor de eigen positie werden beschouwd, werd vrijgegeven. Het basisprincipe achter de daarvoor opgestelde regulaties was of deze privé-handel ten voordele van de compagnie was of niet. In praktijk echter betekende dit, dat de enige limiterende factor voor privé-handel de persoonlijke visie van de zittende gouverneur-generaal was.

In eerste instantie was er onder Van Imhoff discussie tussen Batavia en de VOC-posten over hoe deze handel diende te worden georganiseerd. Het werd een systeem van regulaties per comptoir of regio, per handelswaar en met een sociale distinctie (er werd verschil gemaakt tussen vrijburgers, VOC-dienaren en inheemse

onderdanen). In dit artikel is beschreven dat er twee typen regulaties waren: op individuele basis – de vrije vaart –, of via sociëteiten. Van Imhoff was vooral een voorstander van het individuele initiatief, hoewel onder zijn bewind ook de Amfioen Sociëteit werd gesticht. Daarbij moet worden aangetekend dat er een duidelijke samenhang bestond met de 'vrije vaart'; de mogelijkheden tot smokkel in de amfioenhandel waren immers toegenomen. Van Imhoff wilde van Batavia het centrum van de vrije vaart en privé-handel maken. Mossel daarentegen was een voorstander van een systeem met privé-compagnieën; hij probeerde alle vrije vaart naar Batavia te verbieden en de interregionale handel weer voor de VOC te reserveren.

In dit artikel is duidelijk geworden dat Mossel nieuwe en striktere regels toepaste, maar dat hij de basis van Van Imhoffs systeem niet aantastte. Mossel wilde slechts de controle over de privé-handel uitbreiden. Latere gouverneurs-generaal pasten ook hun eigen regulaties toe. We kunnen concluderen dat Van Imhoffs systeem van regulaties tot aan het eind van het VOC-tijdperk intact bleef en de privé-handel van inheemse handelaren en compagniedienaren een plaats gaf binnen de officiële VOC-structuur. Toekomstig onderzoek naar de privé-handel van VOC-dienaren zou per handelsgebied, per product en per sociëteit dienen te geschieden, dit ter voorkoming van misverstanden en onjuistheden. Sommige auteurs hebben onbewust al delen van het systeem beschreven. Door zo'n aanpak worden de hervormingen niet meer beschouwd als op zichzelf staande gebeurtenissen.

De individuele wijzigingen van de verschillende gouverneurs-generaal maakten het systeem van de vrije handel instabiel, maar ook beter aanpasbaar aan nieuwe situaties. Dit was voordeliger voor de VOC en de gouverneur-generaal dan voor privé-handelaren. De veranderingen in de regulaties vertellen ons ook op welk punt de VOC en de privé-handelaren niet meer op konden tegen de Engelse privé-handelaren. Tijdens Mossels bewind en het eerste ge-

deelte van Van der Parra's bewind werd privé-handel onder strikte controle geplaatst. Dit geeft aan dat de privé-handelaren het redelijk goed deden en dat de VOC daar via extra belastinginkomsten van profiteerde. Vanaf de tweede helft van Van der Parra's bewind werden de gouverneurs-generaal toleranter ten opzichte van privé-handel. Van der Parra was de enige gouverneur-generaal die een radicale koerswijziging doorvoerde, veroorzaakt door het feit dat Nederlandse handelaren concurrentie kregen door de Engelse overname van Bengalen.

Toch werden de hervormingen nooit zo ver doorgevoerd als bij de Engelse privé-handelaren: de Nederlandse privé-handel werd verzwakt door de vele voorschriften en de geografische inperking door Mossel. Tegelijkertijd kan niet worden ontkent dat er iets fundamenteels veranderde. Dit staat al in schril contrast met hoe de meeste historici de VOC zien: als een conservatief lichaam dat niet reageerde op de veranderende situatie aan het eind van de achttiende eeuw. Deze wijziging van perspectief biedt nieuw inzicht in de commerciële en politieke veranderingen die plaatsvonden in de tweede helft van de achttiende eeuw, en bieden ons de kans nieuwe verklaringen te vinden voor zaken die we tot nu toe niet goed begrepen.

NOTEN

- 1 J.J. Steur, *Herstel of ondergang, de voorstellen tot redres van de verenigde Oost-Indische compagnie, 1740-1795* (Utrecht 1984).
- 2 W.Ph. Coolhaas, 'Zijn de Gouverneurs-Generaal Van Imhoff en Mossel juist beoordeeld?' in: *Bijdragen T.L.K.V.*, 114 (1958) 29-54.
- 3 N.J. Krom, *Gouverneur Generaal Gustaaf Willem van Imhoff* (Amsterdam 1941) 115.
- 4 J.L. Blussé, *Strange Company, Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986) 33.
- 5 Steur, *Herstel of ondergang*, stellingen bij het proefschrift van J.J. Steur.
- 6 J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, deel 10 ('s-Gravenhage 1862).
- 7 Ibidem xix.
- 8 J. de Hullu, 'Een advies van Mr. Pieter van Dam, advocaat der Oost-Indische Compagnie, over een gedeeltelijke openstelling van Compagnie's handel voor particulieren, 1662' in: *Bijdrage tot de taal-, land-, en volkenkunde van Neder-*

- lands-Indië, 74 (1918) 267-298.
- 9 P. van Dam, Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie, uitgegeven door F.W. Stapel en C.W.Th. van Boetzel, boek 1, deel 1 ('s-Gravenhage 1927) xvii.
 - 10 F.S. Gaastra, De geschiedenis van de VOC (Zutphen 2002) 124.
 - 11 E.M. Jacobs, Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18^e eeuw (Zutphen, 2000).
 - 12 Ibidem 17.
 - 13 Ibidem 120-122.
 - 14 Ibidem 111.
 - 15 Ibidem 131.
 - 16 J.E. Heeres, 'De consideratien van Van Imhoff', in: Bijdrage tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlands-Indië, 66 (1912).
 - 17 Ibidem 444.
 - 18 J.A. van der Chijs, Nederlandsch-Indisch plakaatboek, 17 delen ('s-Gravenhage 1885-1900).
 - 19 Nationaal Archief (NA), Hoge Regering van Batavia (HR) 307, Extract Generale Resolutiën, 20 september 1743. "Des casteels Batavia genoomen in Raade van India, dinsdag den 24 september anno 1743. Met de opengestelde vrije vaart en handel voor een iegelijk van en na deese hoofdplaats, zoo om de oost en west van India ingevolge de qualificatie der hoog edele heeren seeventhien en de licentie daar toe bereeds aan verscheide burgeren vergund met reserve nogthans van den handel in specerijen, koper, thin en peeper, en in den aanbreng ook van amfioen, die d'edele Compagnie aan zig privetelijk komt te behouden, soo is op de propositie van den heer gouverneur generaal verstaan."
 - 20 NA, HR, Extract Generale Resolutiën 307, 259-261.
 - 21 NA, Collectie Alting, Consideratien, Vrije vaart in Surat, 38.
 - 22 J.E. Schooneveld-Oosterling, Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, deel 11 (Den Haag 1995) 166.
 - 23 Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch plakaatboek, deel 10 ('s-Gravenhage 1892) 300-314.
 - 24 NA, HR, 310, Extract Generale Resolutiën, 27 mei 1774, 173-177. "(...) nadere dispositie teruittbreijding van de particuliere vaart en handel (...). Meede werken tot het gelukkig succes der gemelde beschikkingen, onverminderd een nauwkeurig toezigt dat van onse concessien geen misbruik gemaakt worde tot het drijven van eene illiciten handel hebben wij egter niet ondienstig g'oordeelt u wel edele op dat respect eenige generaale regelen voor te schrijven. En wel (1) om alle gegoede dienaars en verdere onderhoorigen van de Compagnie mitsgaders de moorsche cooplieden in Bengaale en Souratta, die eenige betrekking tot de Compagnie hebben, te persuaadieren en aan te moedigen tot de uitrusting van scheepen of mindere vaartuigen naar herwaarts, of naar andere plaatzen daar zij g'admitteerd mogen worden (2) omme hun onder de noodige precautien te assistieren (...)."
 - 25 H.T. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis, deel 2 ('s-Gravenhage 1925) 231.
 - 26 G.J. Knaap, Shallow waters, Rising tide: shipping and trade in Java around 1775 (Leiden 1996).
 - 27 Knaap, Shallow waters 75 en 77.
 - 28 NA, HR, 307, Extract circulair missive, 20 november 1745, 351-352.
 - 29 F.S. Gaastra, 'De Amfioen Sociëteit. Een geprivilegieerde handelsmaatschappij onder de vleugels van de VOC, 1745-1794' in: M. Ebben en P. Wagenaar (red.), De cirkel doorbroken. Met nieuwe ideeën terug naar de bronnen. Opstellen over de Republiek (Leiden 2006) 101-115.
 - 30 J.E. Schooneveld-Oosterling, Generale Missiven, deel 11, 33, 31 december 1743, betreffende de parelbanken, etc en 135, 31 december 1744, de vaart op de parelbanken, etc.
 - 31 Zie noot 5.
 - 32 N.P. van den Berg, De Bataviasche Bank-Courant en Bank van leening 1746-1794 (Amsterdam, 1870) 4-7.
 - 33 J.E. Schooneveld-Oosterling, Generale Missiven, deel 11; op 31 december 1743 vraagt Batavia de mening over de opengestelde vaart om de west van India, 33; Batavia wil zo snel mogelijk geïnformeerd worden over de wijze waarop de vrije vaart op Perzië geregeld kan worden, 91; op 31 december 1744 heeft Batavia als reactie op wat Amboina over de vrije vaart om de oost en de west heeft gezegd geantwoord, 133.
 - 34 Jacobs, Koopman in Azië 125, "De beweegredenen van Mosel om tegen de heldere instructies van de bewindhebbers in een nieuw avontuur te beginnen blijven duister. Het is denkbaar dat Von Knipphausen hem aantrekkelijke particuliere handelsmogelijkheden heeft voorgespiegeld."
 - 35 NA, Archief van Lubbert Jan, Baron van Eck 28, brief 35, 22 mei 1761; de onbekende auteur schrijft aan Van Eck: "Ik heb ordre gegeven de twee bregantijn so de gelegenheid 't toelaat op de cust te verkoopen en anders na Bengale te voeren, en daar absoluut te verhandelen. Zullende denkelijk het laatste zijn dat ik in de reederij zal doen, also door het overlijden van onse algemeene vader zijn excellentie Mossel zaliger de marcantine zaken een heel andere draai zullen neemen, also onse generaal van der Parra daarvan een andere sisteme heeft (...)."
 - 36 Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch plakaatboek, deel 6 ('s-Gravenhage 1889) 75-76 en 617.
 - 37 Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch Plakaatboek, deel 7 ('s-Gravenhage 1890) 372.
 - 38 J.E. Schooneveld-Oosterling, Generale Missiven, deel 11, 147; 31 december 1744, "De vaart wordt alleen toegestaan opdat de bewoners elkaar van levensmiddelen en andere benodigdheden kunnen voorzien (...)."
 - 39 Zie noot 33.
 - 40 Blussé, Strange Company 33.
 - 41 J. Landwehr, VOC: a bibliography of publications relating to the Dutch East India Company, 1602-1800 (Utrecht 1991) 720.
 - 42 I.G. Dillo, De nadagen van de Verenigde Oostindische Compagnie 1783-1795 (Amsterdam 1992) 191-195.

Over de auteurs

Maarten Heerlien studeerde van 1999 tot 2005 Geschiedenis in Groningen. Hij specialiseerde zich in de vroegmoderne tijd. Het artikel in dit tijdschrift is een bewerking van zijn afstudeerscriptie Van Holland naar Cupido's Koe. Hollandse Newfoundlandhandel in de context van de internationale kabeljauwvisserij bij Newfoundland in de zestiende en zeventiende eeuw, waarvoor Heerlien in 2005 de J.R. Bruijn scriptieprijs van de Nederlandse Vereniging voor Zeegeschiedenis ontving. Momenteel is hij werkzaam als archief-medewerker bij het Directoraat-Generaal voor het Personenvervoer van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat in Den Haag.

Chris Nierstrasz (1978) studeerde Geschiedenis en Franse Taal en Cultuur in Leiden. Met zijn scriptie voor de studie Geschiedenis won hij in 2002 de Prix de Paris, wat hem in staat stelde om een jaar in Parijs te studeren. Daar rondde hij aan de Universiteit Paris IV in 2003 een DEA af. Op dit moment bereidt hij een dissertatie voor in het kader van het TANAP-project. Zijn onderzoek betreft de privé-correspondentie van de VOC-dienaar Lubbert Jan van Eck (1719-1765).

Ruud Paesie (1956) was vanaf 1975 enige jaren werkzaam in de gezondheidszorg en studeerde vervolgens geneeskunde en politicologie aan de Universiteit van Nijmegen. Vanaf 1983 maakte hij vele reizen, met name door Afrika, het Midden-Oosten en Azië. In 1992/93 was hij als medewerker verbonden aan het Project Romeinse Maasbrug, een archeologisch onderwonderzoek naar de fundamente van een laat-Romeinse brug in de rivier de Maas bij het Brabantse Cuijk. Dit onderzoek werd uitgevoerd door de Afdeling Archeologie Onderwater, de voorloper van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie (NISA). Vanaf 1994 is Paesie werkzaam als duikinstructeur op de Maldiven, waar hij in 1997, na uitgebreid archiefonderzoek, de restanten ontdekte van het achttiende-eeuwse VOC-schip Ravesteyn. Hierover publiceerde hij in 1999. In 2002 verscheen een tweede publicatie over het VOC-fluitschip Stavenisse, dat in 1686 voor de kust van Zuid-Afrika strandde. Momenteel bereidt hij als buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden een dissertatie voor met de (werk)titel *Lorrendraayen op Africa. De Nederlandse illegale goederen- en slavenhandel tijdens het achttiende-eeuwse handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie (1700-1734)*.